

W części trzeciej, *Tentative Conclusions*, prezentują swe prace David Daiches, Howard L. Norstrand i Emil Staiger, nadając znakomity akcent końcowy temu interesującemu tomowi prac i studiów. Norstrand rozpatruje wnikliwie zagadnienie analizy tematycznej (*Thematic Analysis*). Określeniu *thematic* nadaje Norstrand szersze znaczenie niż zakresowi wyrazu *topic*. *Thematic* wchłania wszystkie elementy i komponenty utworu literackiego, koncentrując wokół siebie zasadnicze problemy artystyczne i ideowe. Wnika w szczegóły swej metody, którą traktuje praktycznie. W przeciwieństwie do niego David Daiches twierdzi: „I have no absolute right critical method” (*Literary Evaluation*). Celem analizy jest gruntowna znajomość dzieła w jego pełnym kontekście, i wtedy może ono być podstawą obiektywnych sądów wartościujących. Brzmi to bardzo skromnie, ale jest wnioskiem nader realnym i konkretnym.

Emil Staiger w końcowym artykule tomu, *The Questionable Nature of Value Problems*, występuje zdecydowanie przeciw sdom immanentnym, operującym normami rodzajowymi i gatunkami. Staje przed próbą pewnych określeń odbiegających od znaczeń podanych w r. 1946 w *Grundbegriffe der Poetik*. Rodzaje i gatunki przekroczyły dawno swe granice. Krótkie i bardzo ogólne określenia, odchodzące od tradycyjnych definicji, staną się w różnorodności dzisiejszych zjawisk literackich bardziej adekwatne, choć pełną adekwatność trudno osiągnąć. Ujmuje te określenia bardzo krótko i kieruje się czysto praktycznym punktem widzenia. A więc by „lyric poetry — I mean short texts in verse — by epic — a long text in verse — by novel a long text in prose, by drama — stage plays in every form they care to take” (s. 202). Ale ta nader liberalna postawa wobec kategorii rodzajowych, wykroczenie przeciw najbardziej liberalnie przyjętym formom są zawsze godne pożałowania! I w tym sensie pozostawia Staiger na liście ocen — wartości w obrębie rodzaju! Literatura jako sztuka słowa winna być wierna swemu tworzywu: „It follows also to be faithful linguistically” (s. 203). Uwaga ta jest wymierzona przeciw destrukcji języka, lingwistycznemu sceptycyzmowi i tendencji do językowego hermetyzmu. Emil Staiger niechętnie odnosi się do „językowego labiryntu”, niepotrzebnej jego

zdaniami gmatwaniny wypowiedzi. Zjawiska te wpływają w literaturze współczesnej zarówno z przyczyn natury duchowej, jak i plagi zużytych już zwrotów, słów i znaczeń. Należy przywrócić komunikatywność, dążenie do adekwatności i piękna. Wierność wobec rodzaju i literackiej wypowiedzi wiąże się z rolą literatury wobec człowieka, ludzkości i kultury. Postulując walor oryginalności, indywidualności i powszechności zdaje sobie sprawę, że jednolity system wartości nie istnieje i że nie można go stworzyć. Powołuje się na mądrość idealistycznej filozofii Hegla, Kanta, Schillera i na dialektyczną jedność przeciwieństw. Na marginesie tych rozważań wyczuwa się tęsknotę wybitnego teoretyka literatury za jej „humanizacją” w sensie powszechności, piękna i pozaestetycznych walorów.

Rocznik Stanowego Uniwersytetu Pensylwanii poświęcony badaniom „wartości literackich” nie pretenduje do rozwiązania tego zagadnienia. Jak pisze jego redaktor, Joseph Strelka, chodziło jedynie o przedstawienie problemów, o pokazanie trudności i powikłań w procesie ocen oraz ferowania wyroków słusznych i sprawiedliwych. A przecież ocena jest ostatecznym celem studiów i badań literackich.

W publikacji Josepha Strelki postawione zadania zostały wykonane, choć problem w zasadzie nie mógł być rozwiązany. Należy jednak stwierdzić, że autor mimo wszystko spełnił swoje teoretyczne, krytyczne i dydaktyczne zamierzenia.

Wanda Lipiec, Łódź

Christopher Caudwell, ILLUSION AND REALITY. A STUDY OF THE SOURCES OF POETRY, Lawrence and Wishart, London 1966, ss. 342.

David N. Margolies, THE FUNCTION OF LITERATURE. A STUDY OF CHRISTOPHER CAUDWELL'S AESTHETICS, Lawrence and Wishart, London 1970, ss. 128.

W styczniu 1937 r. w Hiszpanii na froncie pod Jaramą padł żołnierz brygady międzynarodowej Christopher St. John Sprigg. W chwili śmierci miał 30 lat. Był autorem kilku powieści. Pozostawił też w maszynopisie szereg esejów i prac krytycznych z zakresu literatury. Ukazały

się one dopiero po śmierci autora, pod jego literackim pseudonimem: Christopher Caudwell.

Caudwell dość wcześnie zetknął się z pracami Marksa, Engelsa i Lenina, rychło też został członkiem Komunistycznej Partii Anglii.

Illusion and Reality to zasadnicze jego dzieło. Zawiera ono systematyczny wykład na temat sztuki, a w szczególności literatury, z wyeksponowaniem poezji, jej narodzin, ewolucji i funkcji — tak teraźniejszej, jak i przyszłej. „To książka nie tylko o poezji — pisze Caudwell — lecz także o źródłach poezji. Poezja jest pisana w jakimś języku, dlatego jest to książka o źródłach języka. Język jest tworem społecznym, narzędziem, za pomocą którego ludzie porozumiewają się i przekonują nawzajem; dlatego studiów nad źródłami poezji nie można odrywać od studiów nad społecznością” (s. 7). Studium swoje oparł zatem Caudwell na założeniach materializmu historycznego.

Poezja jest jednym z najwcześniejszych przejawów twórczego wysiłku umysłu ludzkiego. Gdziekolwiek śledzi się pierwociny literackie cywilizowanych ludów, prawie z reguły są one poetyckie w formie, cechuje je rytm, a później metrum. Oczywiście nie jest to poezja we współczesnym rozumieniu, może nią być jedynie wzniolejsza forma zwykłej mowy, co na ogół się przejawiało w cechach formalnych, takich jak: metrum, rym, aliteracja, wiersz iloczasyowy, akcent regularny, asonans, metafora itp. To właśnie różni taką poezję od zwykłej mowy, nadając jej większą ekspresję, czasem zaś tonację tajemniczą, a nawet magiczną. Cechy te, uważane za poetyckie, w miarę rozwoju ludzkości towarzyszą we wzbogaconych formach i powiązaniach literaturze i sztuce wszystkich ludów, we wszystkich formacjach społeczno-ekonomicznych. „Jak kultury nie można oddzielać od gospodarczego podłoża produkcji, tak też poezji od struktury społecznej...” (s. 16).

Rozwój poezji idzie w parze z rozwojem w podziale i organizacji pracy. U prymitywnych ludów poezja wiąże się z działaniem kolektywnym, takim jak: żniwa, polowanie, wojna. Znajdują w niej odzwierciedlenie dążenia społeczne. Poezja taka wytwarza zespół idei i wyobrażeń, które stanowią odbicie rzeczywistości, a czasem

nawet uważane są przez dane społeczeństwo lub grupę społeczną za rzeczywistość. Prawdziwość tych wyobrażeń jest wprost proporcjonalna do ich społecznego zasięgu. W miarę klasowego różnicowania się zasięg ten zawęża się do klasy przodującej, która posługuje się wspomnianym zespołem idei dla osiągnięcia własnych celów. Tym samym twórczość artystyczna, literatura, a zwłaszcza poezja nie zawsze będą odbiciem dążeń i pragnień wszystkich warstw społecznych, a więc nie będą wyrazem prawdziwego układu stosunków w danym społeczeństwie.

Na 300 stronach swego dzieła Caudwell śledzi tę zależność artystycznej twórczości od stosunków społeczno-ekonomicznych we wszystkich epokach, do lat trzydziestych XX wieku włącznie. Stosuje metodę dialektyki marksistowskiej dla wykazania związków i przeciwieństw między istniejącą rzeczywistością w poszczególnych formacjach społecznych a poezją i innymi formami wyrazu artystycznego.

Należy podziwiać erudycję autora analizującego twórczość najwybitniejszych poetów, pisarzy i dramaturgów wszystkich czasów — poczynając od starożytności i epoki Renesansu, a kończąc na czasach najnowszych. Zawsze jednak Caudwell podkreśla z naciskiem, że poezji nie można oddzielać od danego społeczeństwa, poeta zaś ma do spełnienia ważną funkcję społeczną. Na funkcję tę i rolę poezji w społeczeństwie należy patrzeć historycznie. Klasowe i społeczno-ekonomiczne uwarunkowania określają funkcję poety, i tylko od jego postawy klasowej zależy, jakiej prawdzie i jakiej sprawie służy jego twórczość.

„Wolność nie jest stanem, jest specyficzną walką z naturą. Wolność jest zawsze relatywna, relatywna w stosunku do wyniku walki. Uświadomienie sobie natury wolności nie oznacza tylko zwykłej kontemplacji nad metafizycznymi problemami, lecz jest to sam akt życia i postępowania w określonych warunkach społecznych” (s. 70). Oczywiście, w społeczeństwie klasowym świadomość wolności będzie różna u klas antagonistycznych, np. burżuazji i proletariatu. Jedynie w bezklasowym społeczeństwie świadomość wolności stanie się własnością całego społeczeństwa i tak właśnie będzie urzeczywistniana w poezji. Autor ma tu na myśli poezję w ustroju komunistycznym.

Jakie są specyficzne cechy poezji współczesnej? W rozdziale VII „Cechy charakterystyczne poezji” Caudwell twierdzi: „Współczesna poezja [...] już się odseparowała od powieści i odegrała szczególną rolę w stosunkach między świadomością rozwijającej się burżuazji a jej otoczeniem” (s. 123). Cechy tej poezji autor szereguje następująco: a) poezja jest rytmiczna. Cecha ta ułatwia deklamację i pomaga w wytwarzaniu się więzi społecznych; b) poezja jest na ogół nieprzetłumaczalna; c) poezja jest irracjonalna. Chodzi tu o zgodność z rzeczywistością. W poezji zgodność ta jest emocjonalna, subiektywna; d) poezję tworzą słowa. Poezja na pewno wywołuje obrazy i skojarzenia, lecz sama zbudowana jest ze słów. Dlatego właśnie tak wiele trudności nastroczają przekłady poezji na języki obce; e) poezja nie operuje symbolami. Język poezji jest różny od języka matematyki, który współcześnie jest przetłumaczalny na inne języki w sposób adekwatny. Języka poezji nie można tak oddać; f) poezja jest konkretna, odpowiada bowiem jakiemuś „Ja”, a więc jakiejś ludzkiej społeczności, stąd emocjonalna struktura owego „Ja” lub konkretnego otoczenia determinuje estetyczne sądy, którymi rządzą logiczne prawa sztuki; g) poezja cechuje się skondensowanymi afektami. Naturalnie chodzi tu o estetyczne wzruszenia.

Tymi właśnie cechami różni się poezja od reszty zjawisk literackich. W dalszych rozdziałach swego dzieła autor zajmuje się opisem i analizą metod stosowanych w poezji. Zastanawia się nad rolą sztuki w poszczególnych formacjach społecznych. Przede wszystkim jednak interesuje się społeczną funkcją literatury, w szczególności zaś poezji, w okresie walki proletariatu z układem społeczeństwa burżuazyjnego. Analizuje również funkcję poezji w przyszłym społeczeństwie komunistycznym.

Tymi właśnie poglądami Caudwella zajął się w swej pracy *The Function of Literature* David N. Margolies, młody uczony amerykański. Podtytuł tej książki brzmi: *A Study of Christopher Caudwell's Aesthetic (Studium estetyki Christophera Caudwella)*.

Margolies nawiązuje do teorii sztuki Plechanowa, wychodząc z podstawowej tezy materializmu historycznego, że byt określa świadomość. Caudwell wychodzi z tej samej tezy, lecz

interesuje go społeczna funkcja sztuki. „Sztuka jest formą świadomości i ma do czynienia z rzeczami, z którymi człowiek musi się liczyć, jeśli chce działać skutecznie [...]. Wszelka teoria jest w pewnym sensie przewodnikiem prowadzącym do działania, a literatura jest emocjonalnym przewodnikiem do działania” (s. 47). Istotny element teorii sztuki Caudwella stanowi wolność. Wolność w pewnym sensie wiąże się z poezją, staje się celem działania poezji. Zdaniem Caudwella wolność jest celem społeczeństwa, zaś funkcją poezji — zabezpieczenie wolności człowiekowi. „Wolność opiera się na rozumieniu konieczności: nauka ma do czynienia z prawami konieczności działającymi na zewnątrz, sztuka zaś z prawami konieczności wewnętrznej. Sztuka jako część teorii uświadamia człowiekowi związki przyczynowe zachodzące w jego doznaniach, umożliwiające mu wolne działanie, to znaczy świadome decydowanie o tym, czego pragnie, i zabieganie o osiągnięcie tego” (s. 47).

Dla należytego zrozumienia Caudwellowskiej idei funkcji poezji poznanie jego koncepcji wolności ma zasadnicze znaczenie. Podsumowaniem jego poglądów na tę sprawę są następujące sformułowania: „Wewnętrzna wolność człowieka, świadoma wola, działająca w kierunku świadomego celu, jest produktem społeczeństwa, jest produktem ekonomicznym. Jest ona najdoskonalszym produktem, jaki społeczeństwo wytworzyło w dążeniu do wolności. Świadomość społeczna wykwita ze społecznego wysiłku. W tym wysiłku dajemy ujście naszym instynktownym pragnieniom. Ucząc się, jak je zaspokajać, uczymy się czegoś o naturze rzeczywistości i sposobach jej opanowania. Ta wiedza modyfikuje naturę naszych pragnień, które stają się bardziej świadome, bardziej nasycone pełniejszym obrazem rzeczywistości. Pragnienia wzbogacone w ten sposób stają się subtelniejsze, a dążenia do osiągnięcia pełniejszych celów, dzięki bardziej udoskonalonym układom ekonomicznym, zyskują jeszcze wnikliwszy wgląd w rzeczywistość; w konsekwencji stają się jeszcze bogatsze. W ten sposób jednostka, dzięki procesowi dialektycznemu, wytwarza opinię społeczną, i to wzajemne oddziaływanie pogłębiającej się stale wewnętrznej i zewnętrznej rzeczywistości staje się trwałą własnością prze-

kazywaną przez kulturę kolejnym generacjom". W kształtowaniu tej postawy poezja pełni rolę narzędzia modelującego psychikę ludzką. Poezja działa za pośrednictwem zawartej w niej prawdy. Poezja wypływa z przeciwieństw pomiędzy instynktami a doświadczeniem poety. Walka tych przeciwieństw pobudza poetę do tworzenia świata pełnego iluzji i fantazji, świat ten pozostaje jednak w określonym i funkcjonalnym stosunku do świata rzeczywistego; świat iluzji jest produktem świata realnego. Z rozwojem społeczeństwa zmieniają się uczucia ludzkie, zmienia się świadomość społeczna. Każda taka zmiana domaga się nowej poezji, nowych treści i emocjonalnych postaw wobec nowego środowiska społecznego.

Zbieżność poglądów Caudwella i Plechanowa na sztukę oraz jej funkcję jest oczywista, należy jednak podkreślić, że końcowe wnioski Caudwella idą dalej niż sformułowania Plechanowa, są, moglibyśmy tak powiedzieć, bardziej naukowe. Nic zresztą dziwnego, dzieliło ich przecież parę dziesiątków lat.

Rola poezji, jej funkcja społeczna zajmowały Caudwella nie tylko historycznie, intrygowała go również funkcja literatury w przyszłości. W dobie rewolucyjnych ruchów lat trzydziestych XX w. nie mógł pominąć tego zagadnienia. Wprawdzie Caudwell nie przypisuje literaturze jakiegś zasadniczej roli w rewolucji proletariackiej, lecz dostrzega w niej źródło inspiracji, czynnik dynamizujący cele rewolucji.

Caudwell nie stworzył wizji przyszłego świata; oparł się na stosunkowo szczupłych przesłankach i wiele z jego sądów ma charakter hipotetyczny, niemniej są to poglądy racjonalne, wynikłe z pracowitych studiów, które pozwoliły mu na sformułowanie ramowych uogólnień.

Przyszłość więc rysuje mu się w kategoriach społeczeństwa socjalistycznego i komunistycznego. W społeczeństwach tych może być miejsce tylko na kulturę socjalistyczną i komunistyczną. W tej formacji „wolność i świadomość są powszechne, tym samym są na wyższym poziomie niż w społeczeństwie klasowym, jednostka osiąga tu nowy i wyższy stan świadomości. Poezja staje się znów prawdziwie funkcjonalna [...]. Sztuka przyjdzie znowu z pomocą człowiekowi w procesie przetwarzania rzeczywistości zgodnie z jego pragnieniami” (s. 111–112).

Nie od razu zyskał Caudwell opinię jednego z najwybitniejszych angielskich krytyków marksistowskich. Prawdopodobnie poważniejszą trudność sprawiał sam sposób jego pisania. Nie ukończył żadnych wyższych studiów, był raczej genialnym samoukiem, stąd w dziełach Caudwella odczuwa się pewien brak dyscypliny naukowej, i dlatego studiowanie jego prac nie jest łatwe. A przecież jest to lektura fascynująca i wzbudza podziw dla ogromnej erudycji autora, który swobodnie porusza się po obszarach różnych dziedzin współczesnej nauki i wiedzy. Rozległymi horyzontami przypomina człowieka epoki Renesansu.

Pomimo więc braków i kontrowersyjnych sformułowań krytycy angielscy uznają dziś dzieło Caudwella za najbardziej fundamentalny wkład angielski w estetykę marksistowską.

W latach trzydziestych naszego stulecia większość krytyków marksistowskich w krajach kapitalistycznych szukała w literaturze środków do rozwiązywania ówczesnych problemów społecznych i międzynarodowych, szukała w niej motywów politycznych. Niektórzy krytycy uważali ją za propagandową publicystykę i w tym właśnie dopatrywali się funkcji literatury. Stanowisko takie było w dużej mierze uzasadnione walką z faszyzmem, z usiłowaniami zapobieżenia wojennym zamiarom Hitlera. Caudwell również brał udział w tej walce. Niemniej należy z uznaniem podkreślić, że w poglądach na rolę sztuki, na funkcję literatury poszedł dalej niż wielu mu współczesnych, ponieważ nie tylko uznawał marksistowskie założenia, lecz także usiłował w oparciu o nie zbudować własny system estetyki marksistowskiej. „I chociaż nie udało mu się w pełni odpowiedzieć na wszystkie pytania, jakie sobie stawiał [...], sformułował przeciw wszystkim zasadnicze problemy, którymi marksistowska teoria winna się zajmować. Dzieło Caudwella jest integralną i żywą częścią krytyki marksistowskiej i jeżeli marksistowska estetyka ma się rozwijać, osiągnięcia Caudwella należy potraktować poważnie” (s. 125).

Zasługą Margoliesa jest jego komentarz do dzieła Caudwella, zwłaszcza do tej części, która dotyczy społecznej funkcji literatury, dlatego chcąc poznać dzieło Caudwella należy obie prace przestudiować łącznie. W 1969 r. *Illusion and*

Reality ukazała się w Związku Radzieckim w tłumaczeniu na język rosyjski. Świadczy to o rosnącym zainteresowaniu estetycznymi poglądami Caudwella. Należałoby sobie życzyć, aby omówione tu prace zostały przyswojone kulturze polskiej.

Władysław Brodzki, Wrocław

LE LITTÉRAIRE ET LE SOCIAL. ÉLÉMENTS POUR UNE SOCIOLOGIE DE LA LITTÉRATURE. Sous la direction de Robert Escarpit, Paris, Flammarion, 1970, ss. 315.

Zainteresowanie socjologią literatury wśród literaturoznawców wzrosło w ostatnich latach w sposób uderzający. Coraz częściej nie tylko w Polsce, ale i w innych krajach Europy pojawiają się publikacje zwarte, lub co najmniej artykuły w czasopismach naukowych i społeczno-literackich poświęcone tej problematyce. Ale nawet na tym tle książka wydana pod redakcją Roberta Escarpita, profesora Uniwersytetu w Bordeaux i dyrektora Institut de Littérature et de Techniques Artistiques de Masse, uczonego o światowej sławie, stanowi pozycję godną szczególnej uwagi, a to z wielu względów. Przede wszystkim dlatego, iż jest ona swego rodzaju kompendium wiedzy o książce ujętej z perspektywy różnych dziedzin życia społeczno-kulturalnego. Publikacja ta zawiera rozprawy charakteryzujące różnorodnego rodzaju podejściem do książki jako społeczno-kulturowego wytworu i komunikacyjnego przekazu. Autorami rozpraw są pracownicy ILTAMu, Instytutu powstałego z inicjatywy i dzięki staraniom R. Escarpita. Omawiana tutaj publikacja jest miniaturą odzwierciedlającą kierunki badawcze prowadzone w ramach Instytutu¹. Jego pracownicy tworzą — jak podkreśla Escarpit — nie tyle szkołę, ile ekipę, złożoną przeważnie z młodych badaczy. Głównym trzonem badawczym w problematyce badań tej instytucji, i analogicznie w zaprezentowanej publikacji, jest dążenie do określenia utworu literackiego jako faktu i dokumentu społecznej komunikacji, zwłaszcza w świecie współczesnym.

Wzięta została tutaj pod uwagę książka jako przedmiot zainteresowań nie tylko literaturoznawcy, ale również bibliolog, socjolog, psycholog, ekonomista. Te rozmaite aspekty zainteresowań książką znalazły swoje odbicie w tytułach poszczególnych rozpraw zamieszczonych w *Le littéraire et le social*. Prace te zostały zgrupowane w obrębie dwóch działów. Pierwszy z nich obejmuje rozprawy, drugi — hasła encyklopedyczne i materiały dokumentacyjne w postaci pięciu raportów lub wyciągów z innych publikacji, a więc: Document I: R. Escarpit, *La définition du terme «Littérature»*; Document II: *Qu'est-ce qu'un livre?*; Document III: E. Röthlisberger, *La statistique internationale des oeuvres littéraires*; Document IV: N. Roubakine, *Extraits d'introduction à la psychologie bibliologique*; Document V: *La notoriété des écrivains chez les jeunes recrues*.

Jak widać, materiały te przynoszą problematykę dotyczącą książki, ukazaną nie tylko od strony nauki o literaturze, ale także od strony innych dyscyplin i dziedzin, np. zagadnienia statystyki wydawniczej we Francji i poza jej granicami, przegląd zainteresowań czytelnich, które pozostają w rozmaitych proporcjach do tekstów literackich o uznanej wartości, dzieje cenzury wydawniczej, społecznej i politycznej, w Rosji carskiej i opozycja wobec niej, wreszcie zestawienia statystyczne orientujące w czytelnictwie określonych grup społecznych. Natomiast w badaniach nad literaturą doniosłe znaczenie ma pierwsza pozycja omawianego działu, mianowicie definicja pojęcia „literatura” opracowana dla *Dictionnaire international des termes littéraires*.

Jednakże główny zrab zbioru stanowią studia ukazujące pewną skalę problematyki socjologicznej w twórczości literackiej. Cykl tych rozpraw otwiera artykuł R. Escarpita *Le littéraire et le social*, a zamyka inny artykuł tegoż autora *Littérature et développement*. Artykuły pozostałych autorów przynoszą różne uwagi i propozycje przede wszystkim na temat, jak należy badać utwór literacki z punktu widzenia socjologii literatury, w mniejszej mierze dotyczą one innych zagadnień, takich jak czytelnictwo, księgarstwo, bibliologia.

Wstępna rozprawa Escarpita omawia problemy podstawowe dla nauk o literaturze,

¹ Należy dodać, że w zakres badań Instytutu oprócz przekazu literackiego wchodzi i inne środki komunikacji masowej.